

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΣΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ

Μιχάλης Ψημίτης, Δρ Κοινωνιολόγος

Στο πεδίο της κοινωνικής έρευνας ο όρος 'κοινωνικές ανισότητες' παραπέμπει σε σύνθετη και πολύπλοκη κατηγορία φαινομένων. Όντας πολύ περισσότερο από τις απλές οικονομικές διαφορές, ο όρος αυτός αναφέρεται σε μια πολυδιάστατη κοινωνική διαφοροποίηση που επιβάλλει τη μελέτη των ανισοτήτων σε διαφορετικές όψεις εμφάνισής τους. Έτσι, έννοιες όπως 'τάξη' ή 'ομάδα', 'εξουσία', 'status', 'μορφωτικό επίπεδο' κ.ά. συγκλίνουν, η καθεμιά από την πλευρά της, στον προσδιορισμό της πολυδιάστατης υφής που αποκτούν οι κοινωνικές ανισότητες στην πορεία των σύνθετων καπιταλιστικών σχηματισμών.

Ο ίδιος ο φορέας αυτών των διαφορετικών καταστάσεων, το κοινωνικό υποκείμενο, συνήθως βιώνει την πραγματικότητα των σύνθετων κοινωνικών ανισοτήτων με την υπαρξιακή ανησυχία και την ψυχολογική ένταση που προκαλεί η έλλειψη ισορροπίας ανάμεσα στις διαφορετικές συνιστώσες της συνολικής θέσης του υποκειμένου στο σύστημα κοινωνικής διαφοροποίησης (βλ. σχετικά F. Demarchi & A. Ellena, *Dizionario di Sociologia*, ed. Paoline, Milano, 1976, 1367-9). Αυτή η έλλειψη ισορροπίας, θα λέγαμε η συσσωρευμένη στο ατομικό υποκείμενο κοινωνική ένταση που προκαλεί η άνιση συμμετοχή στα μέρη του κοινωνικού κόσμου που μας περιβάλλει, αντιμετωπίζεται εμπειρικά με ποικίλες μεθόδους.

Κοινωνικές στάσεις έναντι των κοινωνικών ανισοτήτων

Εντούτοις τρεις είναι οι κυρίαρχες κοινωνικές στάσεις/αντιδράσεις που σηματοδοτούν αντίστοιχα ιστορικά παραδείγματα στον καπιταλισμό. Πρώτον, η *προσφυγή του ατόμου σε καθαρά προσωπικές λύσεις*, που τείνουν να επαναφέρουν την ισορροπία θέσης είτε αναζητώντας την στο πιο υψηλό σημείο, στην πιο αναβαθμισμένη κοινωνική διάσταση του εαυτού, είτε απορρίπτοντας την ισχύ του κριτηρίου με βάση το οποίο καθορίζεται η πιο υποβαθμισμένη κοινωνική διάστασή του. Δεύτερον, η *συλλογική δράση ιστορικού τύπου*, που επιζητεί μέσα από την πολιτική-ταξική συνειδητοποίηση την ανατροπή της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης και την εξάλειψη τόσο των κοινωνικών διαφορών σε συλλογικό επίπεδο όσο και της ανισόρροπης θέσης του ατόμου στις διαφορετικές συνιστώσες της συνολικής του θέσης (περίοδοι ριζοσπαστικών μορφών πάλης του εργατικού κινήματος). Τρίτον, η *συλλογική δράση εναλλακτικού τύπου*,

που δε μεσολαβείται πολιτικά, δεν τείνει στην κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, μεταθέτει τη σύγκρουση από το οικονομικό στο συμβολικό επίπεδο δράσης και επενδύει τα ζητήματα της πολιτικής με υπαρξιακά ερωτήματα που αφορούν την ταυτότητα του ατόμου (νέα κοινωνικά κινήματα από τα μέσα της δεκαετίας του '60 μέχρι σήμερα).

Διπλό το σημείο εκκίνησης, λοιπόν: αφ' ενός η συμμετοχή των κοινωνικών υποκειμένων στην άνιση κατανομή του πλούτου δεν παράγει παρά μόνο ένα μέρος από το συνολικό φάσμα των υπαρκτών στην κοινωνία ανισοτήτων. Αφ' ετέρου η συμμετοχή των κοινωνικών υποκειμένων στο κοινωνικό γίγνεσθαι παράγει πληθώρα εναλλακτικών στάσεων και συμπεριφορών έναντι αυτών των ανισοτήτων.

Το συλλογικό επίπεδο κοινωνικών ανισοτήτων

Με δεδομένα τα παραπάνω θα πρέπει, δίπλα στο ατομικό επίπεδο, να θεωρήσουμε ως δεύτερο επίπεδο όπου εκφράζονται οι κοινωνικές ανισότητες, το συλλογικό επίπεδο. Σε αυτό το επίπεδο δομούνται συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες (τάξεις, κοινωνικές ομάδες, επαγγελματικές ομάδες), οι οποίες φυσικά δεν καταργούν τις ατομικές διαφορές, απλώς τις εντάσσουν σε ευρύτερα και αντίστοιχα υποσύνολα στο εσωτερικό των οποίων, παρ' όλες τις διαφορές, μορφοποιούνται ενιαία συλλογικά υποκείμενα. Ως μηχανισμοί παραγωγής συλλογικών κοινωνικών ανισοτήτων συνήθως θεωρούνται εκείνοι που διαμορφώνουν τις συνθήκες μιας διαφοροποιημένης κοινωνικής εξέλιξης των διαφορετικών και ξεχωριστών κοινωνικών κατηγοριών.

Το μεγάλο ερώτημα που προκύπτει εδώ αφορά τις μακροκοινωνικές τάσεις της ανεπτυγμένης καπιταλιστικής κοινωνίας απέναντι στα φαινόμενα ανισότητας. Αφορά, δηλαδή, το αν η κινητικότητα των ατομικών κοινωνικών υποκειμένων από το ένα συλλογικό κοινωνικό μόρφωμα στο άλλο ακολουθεί κάποιους σταθερούς κανόνες ανοδικής τάσης ή όχι. Πιο συγκεκριμένα, στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό οι εξισωτικές συνιστώσες εμφανίζουν μια σταθερά ανοδική τάση ή -όπου υπάρχουν- είναι το αποτέλεσμα πρόσκαιρων και απρόβλεπτων παραγόντων; Είναι προφανές ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό συνδέεται κυρίως με *τα κίνητρα της δράσης των κοινωνικών υποκειμένων* και ειδικά με τον τύπο της δράσης που καλούνται να αναλάβουν απέναντι στις ανισότητες. Είναι επίσης γνωστό ότι η βασική διαμάχη γύρω από τον εξισωτικό ή όχι χαρακτήρα του ανεπτυγμένου καπιταλισμού ξεδιπλώθηκε ανάμεσα στους ιδεολογικούς πόλους του φιλελευθερισμού και του μαρξισμού αρχικά, και του νεοφιλελευθερισμού και του νεομαρξισμού μετά.

Θα μπορούσε, ίσως, να παρατηρήσει κανείς ότι, πέρα από τις ιδεολογικές επενδύσεις των θεωρητικών οικοδομημάτων αμφοτέρων των πόλων, η θέση ότι οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες τείνουν να μειώνονται στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες δεν έχει ποτέ τεκμηριωθεί στο εμπειρικό πεδίο (ειδικά σε περιόδους φιλελεύθερης διακυβέρνησης), κάτι που επισήμαναν παλαιότερα οι Baran και Sweezy και τελευταία οι Erikson και Goldthorpe. Ειδικά οι τελευταίοι, στο πλαίσιο εμπειρικών ερευνών γύρω από τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής κινητικότητας στις

ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, καταλήγουν στα εξής συμπεράσματα: α) Δεν προκύπτει καμία σαφής απόδειξη κάποιας σταθερά αυξανόμενης συνολικής διαγενεακής κινητικότητας, ενώ οι συνολικοί ρυθμοί κινητικότητας κινούνται ουσιαστικά δίχως κατεύθυνση β) δεν προκύπτει καμία σαφής απόδειξη κάποιων σταθερά αυξανόμενων ρυθμών ανοδικής κίνησης γ) δεν τεκμηριώνεται η άποψη ότι στις βιομηχανικές κοινωνίες οι σχετικοί ρυθμοί κινητικότητας τείνουν να γίνουν προοδευτικά περισσότερο ίσοι ώστε να υποδηλώνουν μια αύξουσα κοινωνική ρευστότητα και ανοικτότητα (R. Erikson & J. H. Goldthorpe, *The constant flux. A study of class mobility in industrial societies*, Clarendon Press, Oxford, 1992, σσ. 366-9).

Με άλλα λόγια, οι μελετητές συμπεραίνουν ότι όχι μόνο δεν υφίσταται μια ισχυρή εξισωτική λογική σύμφυτη με τη βιομηχανική ανάπτυξη, αλλά και ότι όπου εμφανίζονται ίχνη αυτής της λογικής διαπλέκονται με (και αποδυναμώνονται από) άλλες 'λογικές', εκ των οποίων μία πολύ σημαντική είναι η διαφοροποίηση των προνομίων και της εξουσίας, διαφοροποίηση που απορρέει από την ταξική δομή της εξουσίας (στο ίδιο, σ. 368).

Όπως σημειώθηκε προηγουμένως λοιπόν, το συλλογικό επίπεδο είναι ένα δεύτερο επίπεδο κοινωνικών ανισοτήτων που παράγονται από συγκεκριμένους μηχανισμούς διαφοροποιημένου προσδιορισμού των επιμέρους κοινωνικών κατηγοριών. Η ταξική δομή της κοινωνίας, σύμφωνα με τα παραπάνω, και ο σύμφυτος με αυτήν κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας συνιστούν θεμελιώδεις μηχανισμούς παραγωγής των συλλογικών κοινωνικών ανισοτήτων.

Το 'ενδοδιασυλλογικό' επίπεδο κοινωνικών ανισοτήτων

Στόχος αυτής της εισήγησης, εντούτοις, είναι να εξετάσει μια άλλη κατηγορία μηχανισμών που παράγουν κοινωνικές ανισότητες. Αυτό σημαίνει ότι δίπλα στο ατομικό και στο συλλογικό πρέπει να τοποθετήσουμε ένα τρίτο επίπεδο κοινωνικών ανισοτήτων. Πράγματι, οι σύγχρονες κοινωνικές πραγματικότητες δείχνουν ότι σε ένα εξαιρετικά πολύπλοκο πλαίσιο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης υπάρχουν και μηχανισμοί που, εκτός του ότι εντείνουν και εμβαθύνουν την ανισότητα και την κοινωνική διαφορά ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες (διασυλλογικές ανισότητες), δημιουργούν επίσης την κοινωνική διαφορά και την ανισότητα στο εσωτερικό της ίδιας κοινωνικής κατηγορίας (ενδοσυλλογικές ανισότητες). Αυτοί οι μηχανισμοί, λοιπόν, λειτουργούν σε αυτό που θα μπορούσε σφαιρικά να χαρακτηριστεί 'ενδοδιασυλλογικό' επίπεδο ανισότητας και παράγουν εκείνες τις ανισότητες που μπορούμε αντίστοιχα να αποκαλέσουμε 'ενδοδιασυλλογικές'. Υπό το πρίσμα αυτών των κοινωνικών ανισοτήτων που προκαλούν θα εξεταστούν στη συνέχεια συγκεκριμένες εκδοχές μιας συσσωματικής μορφής ανάπτυξης των σχέσεων εργασίας που συμβατικά αποκαλείται 'κορπορατισμός'.

Η εξέταση αυτών των εκδοχών δείχνει, νομίζω, ότι η δομή των σχέσεων εργασίας που προκύπτει από παραδοσιακές ή σύγχρονες μορφές κορπορατιστικής συνεργασίας

σε ειδικούς τομείς της οικονομίας οδηγεί στη *θεαμοποίηση νέων τρόπων κοινωνικής επιρροής επί της πολιτικής εξουσίας*. Πιο συγκεκριμένα, ο κορπορατισμός στην πρωτότυπη και προγραμματικά διατυπωμένη μορφή του εμφανίζεται ιστορικά ως μηχανισμός παραγωγής συναίνεσης που επιτρέπει τη θεαμοποιημένη κοινωνική επιρροή επί της πολιτικής εξουσίας. Θεαμοποιεί, δηλαδή, τη δυνατότητα μιας οργανωμένης στην οικονομία κοινωνικής ισχύος να επιδρά σε διάφορα επίπεδα άσκησης της πολιτικής εξουσίας, με βάση ένα πολιτικά εκπονημένο σχέδιο που αποβλέπει στο συλλογικό και συναινετικό προγραμματισμό της οικονομίας με τρόπο ώστε η οικονομική ανάπτυξη να μην εμποδίζει την υλοποίηση των κοινωνικών προσδοκιών και αντιστρόφως. Οι όροι 'ισχύς' και 'εξουσία' χρησιμοποιούνται εδώ με τις έννοιες που τους προσέδωσε ο M. Weber (*Economia e società*, Comunità, Milano, 1980, τόμ. 1, σσ. 51-2 & 207-211 και τόμ. 4, σσ. 43-50), δηλαδή, αντίστοιχα, ως έμμεση δυνατότητα χειραγώγησης των ατομικών συμπεριφορών που παρέχει μια μονοπωλιακή θέση (π.χ. στην αγορά) και μια εγγυημένη κατοχή status ή υλικών δυνατοτήτων, και ως άμεση δυνατότητα της έννομης αρχής να προσαρμόζει μέσω ενός διοικητικού μηχανισμού στη θέλησή της τις ατομικές συμπεριφορές.

Το συσσωματικό πρότυπο συνεργασίας αποβλέπει στην ενσωμάτωση του συστήματος των οργανωμένων οικονομικών συμφερόντων στις διαδικασίες διαμόρφωσης των δημόσιων αποφάσεων με αντάλλαγμα την αυτοπεριοριστική διευθέτηση των αιτημάτων και των διεκδικήσεων που προβάλλουν τα συμφέροντα αυτά. Ένα τέτοιο πρότυπο αναδύεται σε στιγμές ανάπτυξης της αστικής δημοκρατίας κατά τις οποίες ο πλειοψηφικός κανόνας διακυβέρνησης αποδεικνύεται ανεπαρκής για την εκπροσώπηση των επιμέρους συμφερόντων στην παραγωγή και στην προσφορά υπηρεσιών. Και ειδικότερα ανεπαρκής για το ειδικό βάρος που το κάθε συμφέρον έχει στον τομέα δράσης του. Αναδύεται, δηλαδή, ως δημοκρατικό πολιτικό αντίβαρο στις ατέλειες του κλασικού δημοκρατικού τρόπου κατανομής του εθνικού πλούτου (βλ. σχετικά M. Ψημίτης, *Κορπορατισμός: προβλήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, 1994, σσ. 41-7, όπου και εκτενής βιβλιογραφία).

Με τον τρόπο αυτό οι επιπτώσεις που έχει το συσσωματικό πρότυπο συνεργασίας στο πεδίο των κοινωνικών ανισοτήτων προσδιορίζονται από τη σχέση που εγκαθιδρύεται ή καλύτερα το βαθμό ισορρόπησης που κατακτάται ανάμεσα στην εξουσία που κατέχουν η πολιτική και η διοικητική διαχείριση του κράτους αφ' ενός και στην ισχύ που κατέχουν τα πιο οργανωμένα συμφέροντα στην οικονομία αφ' ετέρου. Όταν αναφερόμαστε ειδικότερα στο πρόσφορο κοινωνικό περιβάλλον της ολοκληρωμένης μορφής συσσωμάτωσης, επικεντρώνουμε την προσοχή μας ουσιαστικά στο *κοινωνικό κράτος*, στο οποίο η ισορρόπηση της παραπάνω σχέσης ερμηνεύεται ως *οσμωτική συμβίωση του πολιτικού με το κοινωνικό*, δηλαδή ως 'εξουσιαστικοποίηση' μέρους της ισχύος, ως πολιτικοποίηση (ή κρατικοποίηση) στιγμών του κοινωνικού δραν και, αντιστρόφως, ως μερική 'κοινωνικοποίηση' διαδικασιών του πολιτικο-διοικητικού (ή κρατικού) δραν.

Ο κορπορατισμός και το πρόταγμα κοινωνικής δικαιοσύνης

Υπό το πρίσμα αυτό ο ανεπτυγμένος κορπορατισμός συνιστά παρέμβαση πολιτικής μορφής στη λειτουργία των υπαρκτών μηχανισμών διαμόρφωσης των κοινωνικών ανισοτήτων, δηλαδή της ταξικής δομής, του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, των εκπαιδευτικών μηχανισμών κ.ά. Ο προσδιορισμός 'πολιτικής μορφής' σημαίνει για τον ανεπτυγμένο κορπορατισμό τόσο ότι θεσμοποιείται πολιτικά, δηλαδή με βούληση και επιλογή της εκτελεστικής εξουσίας και των πλειοψηφούντων πολιτικών κομμάτων, όσο και ότι λειτουργεί πολιτικά, δηλαδή μέσα στα πολιτικά κέντρα απόφασης (επιτροπές, συμβούλια, γνωμοδοτικά όργανα κ.τ.λ.). Με αυτό τον τρόπο δίπλα στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και στους υπόλοιπους μηχανισμούς έχουμε ως παράγοντα δημιουργίας ανισότητας τον πολιτικό καταμερισμό μέρους της εξουσίας στα οργανωμένα συμφέροντα ('απόδοση θεσμικού status').

Ας κάνουμε όμως τις απαραίτητες διευκρινίσεις. Ο ρόλος των συσσωματικών δομών συνάρθρωσης των συμφερόντων σε εθνικό επίπεδο, όπου αυτές λειτούργησαν ουσιαστικά (βασικά τη δεκαετία του '70 σε χώρες όπως, κυρίως, η Αυστρία, η Σουηδία, η Νορβηγία, η Ολλανδία και, δευτερευόντως, η Δ. Γερμανία, η Δανία, η Φιλανδία, η Ελβετία, το Βέλγιο και η Ισλανδία), συνδέθηκε ιστορικά με μια αντίληψη κοινωνικής δικαιοσύνης και δημοκρατικής μεταρρύθμισης που τις δεκαετίες '60 και '70 αναγνωρίστηκε ως απαραίτητη παράμετρος για την πιο ορθολογική και ισορροπημένη ανάπτυξη της οικονομίας. Έτσι, ο κορπορατισμός φάνηκε να απαντά τόσο στις ατέλειες των διαδικασιών εκπροσώπησης στην αστική δημοκρατία όσο και στις ανάγκες διεύρυνσης των οικονομικών στόχων των ανεπτυγμένων κοινωνικών σχηματισμών της Δύσης. Η εξισωτική και η αγοραία λογική του κοινωνικού κράτους συγκροτούν, λοιπόν, τα δύο ακραία όρια διακύμανσης των πολιτικών του και το κορπορατιστικό σύστημα συνάρθρωσης των συμφερόντων κλήθηκε να υπηρετήσει ακριβώς την ανάγκη ισορρόπησης των δύο λογικών.

Εδώ ακριβώς υπεισέρχεται το ζήτημα των ειδικών και συγκεκριμένων επιπτώσεων της συσσωματικής οργάνωσης των συμφερόντων στο πεδίο των κοινωνικών ανισοτήτων. Η ποικιλία και η πολυπλοκότητα των εμπειρικών εκφάνσεων της συσσωματικής οργάνωσης των συμφερόντων και η ένταξή τους σε συγκεκριμένες μορφές ρύθμισης των συγκρούσεων και παραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων είναι δυνατό να αναλυθούν με μεθοδολογικά πληρέστερο τρόπο στη βάση της 'τρίεπιπεδης συνάρθρωσης των συμφερόντων', δηλαδή του τρίπτυχου: μακροκορπορατισμός, μεσοκορπορατισμός και μικροκορπορατισμός (βλ. σχετικά Ψημίτης, *ό.π.*, σσ. 273-292). Ο πίνακας που παρατίθεται στο τέλος συγκεντρώνει συνεκτικά τις εμπειρικές εκδοχές του κορπορατισμού και αποτυπώνει με άκρως συνοπτικό τρόπο τα οργανωτικά, λειτουργικά, δομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των διαφορετικών επιπέδων συμφεροντικής συνάρθρωσης και εκπροσώπησης.

Ο ρόλος της συσσωμάτωσης απέναντι στην εξισωτική ή δημοκρατική συνιστώσα του κοινωνικού κράτους πρέπει να εκτιμηθεί χωριστά σε καθένα από τα τρία επίπεδα συγκρότησης της κορπορατικής ρύθμισης.

Α. Στο μακροεπίπεδο ο κορπορατισμός ανταποκρίνεται θεωρητικά, όπως σημειώθηκε, τόσο σε ανάγκες νομιμοποίησης (εξισωτική λογική) όσο και σε επιταγές συσσώρευσης (αγοραία λογική). Η παρουσία μάλιστα των οργανωμένων παραγωγικών συμφερόντων στα τριμερή κέντρα διαμόρφωσης των οικονομικών πολιτικών του κράτους καθώς και στα κέντρα διαμόρφωσης των πολιτικών σε θέματα πρόνοιας έχει σκοπό να ικανοποιήσει συνδυασμένα αυτές τις δύο κατηγορίες αναγκών. Σε ό,τι αφορά τις ανάγκες νομιμοποίησης, η συνεργασία των συμφερόντων: α) διασφαλίζει εν πρώτοις τη σταθερή και πολιτικά μεσολαβημένη διαπραγματευτική εμπλοκή τους (άρα και την ανεπιφύλακτη αποδοχή των διασυμφωνημένων πολιτικών) και, κατά δεύτερο λόγο, τη συμμετοχή τους στην εφαρμογή αυτών των πολιτικών β) συντείνει αποφασιστικά στη δημιουργία δομών 'κοινωνικού' ελέγχου των πολιτικών πρόνοιας όπου να εμφανίζεται ότι οι πιο οργανωμένες ομάδες των κυριαρχούμενων τάξεων λειτουργούν μέσα στα κέντρα απόφασης που προσδιορίζουν τις γενικότερες συνθήκες διαβίωσης μεγάλου φάσματος του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων των κοινωνικών κατηγοριών που είναι εξ'ορισμού αποκλεισμένες από τους μηχανισμούς της αγοράς.

Σε ό,τι αφορά τις επιταγές συσσώρευσης, η συνεργασία των συμφερόντων: α) διασφαλίζει την άμβλυνση της κοινωνικής σύγκρουσης στην παραγωγή και την αρμονική λειτουργία της τελευταίας β) οδηγεί τα εμπλεκόμενα συμφέροντα σε ανακατανομητική δράση με στόχο να αποσπάσουν για τον εαυτό τους ένα σημαντικό τμήμα των ανακατανομητέων αποθεμάτων, με φυσική συνέπεια να περικόπτονται αναλογικά οι κοινωνικές δαπάνες που αφορούν τις πολιτικές πρόνοιας καθεαυτές. Υπό την έννοια αυτή η δράση των κορπορατιστικών ομάδων στο μακροεπίπεδο εθνικής συνεργασίας από τη μια πλευρά αποτρέπει το κοινωνικό κράτος από του να ασκήσει 'υπερβολικά' δαπανηρές πολιτικές πρόνοιας, δηλαδή περιορίζει τη 'διασπορά' των διαθέσιμων πόρων, ενώ από την άλλη περιορίζει τους προνομιακούς συννομιλητές του κράτους και της πολιτικής εξουσίας σε ένα φάσμα δυνάμεων που λειτουργούν στη βάση της παραγωγής και καρπούνται τα βασικά μεγέθη των αξιών που αυτή 'εξάγει' προς την κοινωνία.

Συνεπώς ο μακροκορπορατισμός οδηγείται σε εσωστρεφή λειτουργία που αποδυναμώνει τις πολιτικές πρόνοιας του κοινωνικού κράτους, δηλαδή ακριβώς εκείνες τις οργανωμένες δυνατότητες παρέμβασης στην κοινωνία που έτειναν προγραμματικά να μειώσουν τις μεγάλες ανισότητες ανάμεσα στις εξασφαλισμένες κοινωνικές ομάδες και στις περιθωριοποιημένες, μη ενταγμένες στην αγορά, ομάδες.

Β. Στο μεσοεπίπεδο ο κορπορατισμός αφορά κυρίως τις τομεακές πολιτικές στη βιομηχανία, στην αγροτική παραγωγή και στην προσφορά των υπηρεσιών. Ευνοεί δε τόσο τη διεπίεδη διαπραγμάτευση, δηλαδή (στην περίπτωση των βιομηχανικών τομέων) τη διαπραγμάτευση μεταξύ των ιδιωτικών συμφερόντων (κεφάλαιο και εργασία) και τη διαπραγμάτευση μεταξύ του κράτους και των ιδιωτικών συμφερόντων, όσο και τη διαπραγμάτευση 'έναν-προς-έναν', δηλαδή (στις περιπτώσεις των επαγγελματικών συμφερόντων στον αγροτικό τομέα, στους τομείς της περίθαλψης, του εμπορίου της δημόσιας διοίκησης κ.τ.λ.) τη συνεργασία του κράτους με το κάθε συμφέρον χωριστά.

Οι δημόσιες πολιτικές που παράγονται στο μεσοεπίπεδο έχουν κατά βάση προστατευτικό χαρακτήρα (βιομηχανικοί τομείς και αγροτικός τομέας) ή αμιγώς πελατειακό χαρακτήρα (απέναντι στα επαγγελματικά συμφέροντα των υπόλοιπων τομέων) και υπό την έννοια αυτή ακολουθούν τη λογική μάλλον του πολιτικού κόστους παρά της ισορρόπησης της συσσώρευσης με τη συναίνεση. Άρα έχουν, από την άποψη του προγραμματισμού της οικονομίας, ανορθολογικό χαρακτήρα.

Γ. Το ίδιο σε μεγαλύτερο βαθμό ισχύει και στο μικροεπίπεδο συνάρθρωσης των συμφερόντων, όπου ο κορπορατισμός εμφανίζεται συνήθως με το ανορθολογικό πελατειακό πρόσωπο στο πλαίσιο μιας ξεχωριστής επιχείρησης ή σε στενά τοπικά πλαίσια. Εδώ τα επιμέρους ιδιωτικά συμφέροντα συνδιαλλάσσονται αποκλειστικά με το κράτος και ο βαθμός επιρροής τους επ' αυτού δεν προκύπτει από ένα συγκεκριμένο και σταθερό προσδιορισμό της στάσης τους μέσα στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, αλλά εξαρτάται αποκλειστικά από τη δυνατότητα διατύπωσης ενός θορυβώδους διεκδικητικού λόγου. Ο τελευταίος νομιμοποιεί ένα συνονθύλευμα ετερόκλητων μορφών δράσης, δηλαδή συνδυάζει τον πολιτικό εκβιασμό σε εκλογικό επίπεδο με τις δημόσιες οχλητικές εκδηλώσεις, την απειλή της απεργίας με τη χωριστή διαπραγμάτευση, την απεργία με ένα λόγο ηθικής απόχρωσης για τον κοινωνικό ρόλο των εν λόγω ομάδων κ.τ.λ.

Συμπερασματικά, λοιπόν, το συσσωματικό παράδειγμα συνεργασίας σε συνολική μορφή ανατρέπει με δύο τρόπους μία από τις δύο λογικές που εκλήθη να υπηρετήσει. Ή, με άλλα λόγια, ενέχει δυναμικές που οδηγούν σε δύο επίπεδα 'ολίσησης' σε σχέση με την εξισωτική λογική του κοινωνικού κράτους. Στο πρώτο επίπεδο ο κορπορατισμός, διά μέσου ενός συναινετικού και πολιτικά διασυμφωνημένου προγραμματισμού της οικονομίας, *συγκροτεί ένα 'ορθολογικό' ανάχωμα έναντι των πιθανών 'υπερβολών' στις οποίες μπορεί να υποπέσει το κοινωνικό κράτος στο πεδίο των πολιτικών προστασίας των περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων.* Στο δεύτερο επίπεδο ο κορπορατισμός, διά μέσου μιας 'ανορθολογικής' ανακατανομής των αποθεμάτων, *συγκροτεί με πελατειακό τρόπο νέα προνομιά που συμφέροντα που ιδιοποιούνται με αποκλειστικό τρόπο αγαθά συλλογικού χαρακτήρα.*

Υπό το βάρος αυτών των εξελίξεων το συσσωματικό πρότυπο συνεργασίας εξελίχθηκε σταδιακά από μηχανισμός βελτίωσης της εφαρμογής της αρχής της ανακατανομής της δικαιοσύνης σε πολιτική δομή αναχαίτισης των ευρύτερων κοινωνικών διεκδικήσεων. Για να επανέλθουμε στο ζήτημα της μορφής των κοινωνικών ανισοτήτων που προκαλεί το πρότυπο αυτό μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνική ανισότητα που παράγει ο μακροκορπορατισμός είναι *κυρίως διαταξικού και διομοδικού χαρακτήρα* (θεομοποιημένος κορπορατισμός σε συνθήκες κοινωνικού κράτους τη δεκαετία του '70), ενώ στο μεσο- και στο μικρο-κορπορατισμό η κοινωνική ανισότητα είναι συχνά *ενδοταξικού και ενδοομαδικού χαρακτήρα* (π.χ. σύγχρονες συντεχνιακές μορφές δράσης ευνοημένων ομάδων μέσα στο δημόσιο τομέα ή σε βιομηχανικούς τομείς).

Έτσι, ενώ ο κορπορατισμός συνιστά αρχικά στις δυτικές δημοκρατίες την πιο προωθημένη σοσιαλδημοκρατική απόπειρα για τη διάδοση και τη θεομοποίηση της επιρροής των εργαζομένων στη πολιτική διακυβέρνηση της οικονομίας και της κοινωνίας, καταλήγει στην συνέχεια να προκαλέσει νέες, διαφοροποιημένες, ανισότητες. Ίσως μάλιστα θα έπρεπε δίπλα στους λόγους που χρησιμοποιούνται για να εξηγηθεί η κατάρρευση των μακροκορπορατιστικών δομών στις ευρωπαϊκές χώρες τη δεκαετία του '80 -λόγοι πολιτικοί, οικονομικοί και διεθνούς ισορροπίας (βλ. σχετικά P. C. Schmitter & W. Streeck, "Organized interests and the Europe of 1992", στο N. J. Ornstein & M. Perlman (επιμ.), *Political power and social change. The United States faces a United Europe*, AEI Press, Washington, 1991, σσ. 57-65) να συμπεριλάβουμε και το γεγονός ότι αυτή η μορφή συνδιαλλαγής εμφανίστηκε ως 'απόδειξη' της κοινωνικής αποδοχής της περιθωριοποίησης ολόκληρων κοινωνικών κατηγοριών και, συνεπώς, αποδυναμώθηκε υπό το βάρος της αντίστασης των αποκλεισμένων από την αγορά ομάδων και ειδικά υπό την απειλή μιας ανοργάνωτης μάζας δυνητικής εργασίας που βρίσκεται πάντα εκτός των ορίων δράσης και 'αποτελεσματικότητας' των κορπορατιστικών εξελίξεων (βλ. σχετικά W. Streeck & P. C. Schmitter, "Community, market, state - and associations? The prospective contribution of interest governance to social order", στο W. Streeck & P. C. Schmitter (επιμ.), *Private interest government. Beyond market and state*, SAGE Publications, London, 1985, σσ. 14).

Τα ερωτηματικά των νέων μορφών ανισότητας και αποκλεισμού

Ο κρατικιστικός προσανατολισμός του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν φυσικό να συμπαρασούρει στην πτώση του και την πολιτική επιρροή της οργανωμένης εργασίας. Αυτό οδήγησε στην κατάρρευση των δομών μακροκορπορατικής ανακατανομής του πλούτου υπό τη μορφή των εισοδηματικών πολιτικών (πρβλ. P. Barcellona, *Il capitale come puro spirito*, Ed. Riuniti, Roma, 1992, σ. 33), δεν περιόρισε όμως σε ανάλογο βαθμό και τη δυνατότητα των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων να ασκούν ισχυρές πλουραλιστικές πιέσεις στο πλαίσιο της ανακατανομής. Ούτε, πολύ περισσότερο, εκμηδένισε τις ανορθολογικές πολιτικές πελατειακού τύπου στο μεσο- και μικρο-επίπεδο συνάθροισης των συμφερόντων.

Σε κάθε περίπτωση η αλλαγή τα τελευταία χρόνια των τυπικών κανόνων του δημοκρατικού παιχνιδιού οδήγησε, σε σχέση με το θεμελιώδες ερώτημα της κοινωνικής ανισότητας, σε διαφορετικές μεθόδους απόκρυψης των διαδικασιών επιλογής και αποκλεισμού στο κοινωνικό πεδίο (επ' αυτού βλ. A. Melucci, *Passaggio d'epoca. Il futuro e adesso*, Feltrinelli, Milano, 1994, σσ. 121-137). Το ζητούμενο που θέτει το ερώτημα αυτό και που αφορά με τρόπο επίκαιρο όσο ποτέ άλλοτε την κοινωνική επιστήμη δεν είναι πλέον η μελέτη των μηχανισμών κοινωνικού ανταγωνισμού με βάση τις αναγνωρισμένες διαφορές (οικονομικές, κοινωνικές, status, μορφωτικού επιπέδου, πολιτικής επιρροής κ.τ.λ.). Είναι μάλλον η αποκάλυψη των μηχανισμών απόκρυψης των νέων ανισοτήτων, κατά κύριο λόγο αυτών που προκύπτουν στο μη

	‘μακροκορπορατισμός’ ή ‘μακροεπίπεδο συνάρθρωσης των συμφερόντων’	‘μεσοκορπορατισμός’ ή ‘μεσοεπίπεδο συνάρθρωσης των συμφερόντων’	‘μικροκορπορατισμός’ ή ‘μικροεπίπεδο συνάρθρωσης των συμφερόντων’
εμβέλεια δράσης της κορπορατιστικής διευθέτησης απέναντι στις κοινωνικές συγκρούσεις	περιορισμένη εμβέλεια σε εθνικό επίπεδο, λειτουργική ή αντιπρατική συνύπαρξη κορπορατισμού και πλουραλισμού	πολύ περιορισμένη εμβέλεια σε επίπεδο τομέα ή επαγγέλματος, περιορισμένη εμβέλεια σε διατομεακό βιομηχανικό επίπεδο	πολύ περιορισμένη εμβέλεια (σε επίπεδο επιχείρησης ή σε στενά τοπικό επίπεδο)
λειτουργίες του κορπορατιστικού συστήματος	διαμεσολάβηση (μονοπωλιακή εκπροσώπηση και κοινωνικός έλεγχος) διασυνκρόνησης	διαμεσολάβηση, με διασυνκρόνηση σε επίπεδο βιομηχανικού τομέα, χωρίς διασυνκρόνηση σε επίπεδο επαγγέλματος	διαμεσολάβηση, με διασυνκρόνηση σε επίπεδο επιχείρησης και σε επίπεδο τοπικό, ή συνολικά πελατειακή αντιμετώπιση των ανταγωνιστικών συμφερόντων στην περίπτωση της ευνοϊκής μεταχείρισης επιμέρους επιχειρήσεων
κοινωνικός χαρακτήρας των ιδιωτικών συμφερόντων που εμπλέκονται	οργανωμένα συμφέροντα κεφαλαίου και εργασίας σε εθνικό επίπεδο	επαγγελματικά συμφέροντα ταξικά ενιαίων τομέων (αγροτικός τομέας), επαγγελματικά συμφέροντα στην προσφορά υπηρεσιών (ιατροί, έμποροι κτλ), ανταγωνιστικά συμφέροντα βιομηχανικών κλάδων	επιχειρήσεις συνολικά, ή τοπικοί εκπρόσωποι συνδικαλιστικών οργανώσεων, εργοδοτικών οργανώσεων και δήμων, ή οργανώσεις κεφαλαίου και εργασίας στην επιχείρηση
ρόλος των δομών συνεργασίας	δύο επίπεδα διαπραγμάτευσης : μεταξύ των συμφερόντων και μεταξύ του κράτους και του ‘καρτέλ’ των συμφερόντων	δι-επίπεδη διαπραγμάτευση στην περίπτωση των βιομηχανικών κλάδων, διαπραγμάτευση ένας-προς-έναν στις περιπτώσεις των επαγγελματικών και των ταξικά ομοιογενών συμφερόντων	διαπραγμάτευση κράτους/επιχείρησης στην πελατειακή εκδοχή του μικροκορπορατισμού, δι-επίπεδη διαπραγμάτευση στη διασυνκρονητική εκδοχή
τύποι των πολιτικών που παράγονται	πολιτικές εισοδηματικές (μισθοί, τιμές, εισοδήματα), απασχόλησης, εργασίας, κοινωνικές, βιομηχανικές πολιτικές και σπανίες, ρύθμιση του ανταγωνισμού	τομεακές (ή και επιλεγμένες διατομεακές) πολιτικές στη βιομηχανία, τομεακές πολιτικές στην αγροτική παραγωγή, τομεακές πολιτικές στην προσφορά υπηρεσιών	πολιτικές της επιχείρησης, ή πολιτικές τοπικής σημασίας
συστηματική αξιοποίηση του κορπορατισμού	εξαρτημένη ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στον πολιτικό προγραμματισμό της οικονομίας	εξαρτημένη ενσωμάτωση των εργατικών αλλά και των εργοδοτικών οργανώσεων στη διαχείριση των τομεακών βιομηχανικών πολιτικών, πελατειακή προσάρτηση των επαγγελματικών συμφερόντων	πελατειακή εξάρτηση της επιχείρησης, ή εξαρτημένη ενσωμάτωση των εργατικών και εργοδοτικών οργανώσεων, στον τοπικό ή επιχειρησιακό προγραμματισμό
βαθμός αυτονομίας των οργανώσεων από το κράτος	υψηλός έως πολύ χαμηλός στις οργανώσεις της εργασίας, υψηλός στις οργανώσεις του κεφαλαίου	ανύπαρκτος στις περιπτώσεις των αγροτικών και επαγγελματικών οργανώσεων, μέτριος έως χαμηλός στην περίπτωση των κατά βιομηχανικό τομέα οργανωμένων ομάδων	ανύπαρκτος στην πελατειακή εκδοχή, χαμηλός στην διασυνκρονητική εκδοχή

πολιτικό πεδίο δράσης, που δεν υπεισέρχονται στις παραδοσιακές κατηγορίες ταξινόμησης (αγορά και πολιτική) ή που εκφράζονται από ατομικά και συλλογικά υποκείμενα με όρους σύγκρουσης στη βάση των αιτημάτων αυτονομίας και συμμετοχής. Αυτό όμως είναι ένα ζήτημα που χρειάζεται ξεχωριστή διαπραγμάτευση.